

ETIČNOST MUČENJA

Martina Refi Homolak *

UDK: 343.255

343.8

323.28

Primljeno: 13. I. 2017.

Prihvaćeno: 3. III. 2017.

SAŽETAK

Kao pojava bez jedinstvene definicije, terorizam sam po sebi predstavlja prijetnju većini osnovnih ljudskih prava. U prvom redu, terorizam negira prava stvarnih ili potencijalnih žrtava, a ujedno ima za posljedicu ugrožavanje osnovnih ljudskih prava osoba osumnjičenih za terorizam. Unatoč sumnji da teroristi posjeduju vitalne informacije, zabrana mučenja predstavlja apsolutno i nederogabilno pravo. To znači da se ne može ukinuti ni ograničiti, čak ni u izvanrednim okolnostima. Unatoč zabrani torture, neke države rašireno i sustavno primjenjuju torturu prema osobama osumnjičenim za terorizam ukoliko se vjeruje da raspolažu informacijama koje mogu biti od koristi u sprečavanju predstojećih napada. Jasno je da sustavna borba protiv terorizma zahtijeva stanovita ograničenja temeljnih ljudskih prava, ali pitanje je koliko daleko u tome možemo ići. U konačnici, predstavlja li „teroriziranje terorista“ i spuštanje na njihov nivo veću prijetnju od samih napada?

Ključne riječi: tortura, terorizam, etika, „slučajevi tempiranih bombi“, 11. rujna.

UVOD

Riječ tortura (*lat.* mučenje, savijanje) još u rimskom pravu upotrebljavala se u značenju nanošenja boli i patnje s namjerom iznuđivanja priznanja ili informacije. Danas se pitanjem torture, odnosno zabranom iste, u cijelosti bave UN-ova Konvencija protiv mučenja i drugih okrutnih, nečovječnih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja te Europska konvencija o sprječavanju mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja.¹ U međunarodnom pravu zabrana mučenja ima poseban

* Martina Refi Homolak (m.refi.homolak@gmail.com) sveučilišna je prvostupnica međunarodnih odnosa iz Zagreba. Rad je proizašao iz završnog rada *Etičnost mučenja?*, izrađenog na Međunarodnom sveučilištu DIU Libertas pod mentorstvom dr. sc. Damira Mladića, doc., i obranjenog 7. listopada 2016.

¹ UN-ova Konvencija u čl. 1. definira mučenje kao „svako djelo kojim se osobi namjerno nanosi ozbiljna bol ili patnja, bilo fizička ili psihička, radi iznuđivanja informacija ili priznanja od te ili treće osobe, kažnjavanja za djelo koje je ta ili treća osoba počinila ili je za nj osumnjičena, zastrašivanja ili prisiljavanja te ili treće osobe, ili iz bilo kojeg razloga

status i tretira se kao imperativna norma. Radi se o nederogabilnom pravu koje ni pod kojim uvjetima ne smije biti ukinuto, ograničeno ili suspendirano (Brnetić 2009). Međutim, rat protiv terora ponovno je oživio filozofsku i političku debatu o potencijalnoj opravdanosti torture.

U suvremenim debatama prevladavaju stajališta koja zagovaraju ili ograničenu pravnu ili ograničenu moralnu dopustivost. U raspravama o moralnom statusu interogativnog mučenja često se kao primjer navodi „scenarij tempiranih bombi“ u kojem prijetnja velikom broju nevinih ljudi može biti neutralizirana mučenjem osumnjičenika. Oko tog scenarija vodi se žustra debata između utilitarističkih i deontoloških teoretičara. Za prve je tortura opravdana sve dok maksimizira ukupnu sreću, dok za druge nije jer se kosi s moralnom dužnosti humanog tretiranja svih ljudi.

Mnogi autori zalažu se za apsolutnu zabranu torture jer smatraju da je nedjelotvorna, da krši *ius in bello*, princip neborbenog imuniteta, a, što je najopasnije, postoji mogućnost da se pravo na torturu proširi i kasnije zloupotrebjava. Kako odlučiti treba li u „slučaju tempirane bombe“ provesti mučenje? Neki autori predlažu određene uvjete koji bi trebali biti *a priori* zadovoljeni, dok drugi smatraju da se tortura može opravdati isključivo *ex post*. Međutim, premise „slučaja tempirane bombe“ teško da će u bilo kojoj situaciji biti identične onima u stvarnom životu. Što ako imamo krivog čovjeka? Što ako nam ne želi otkriti podatke? Koji su vitalni podaci? Koliko dugo će ga trebati mučiti? I naposljetku, što ako dane informacije nisu točne? Ova i još mnoga pitanja zasigurno nam svima prolaze kroz glavu. Neki će možda reći da je odgovor najobičnija analiza troškova i koristi (engl. *cost-benefit analysis*). No ključno je pitanje može li jedan hipotetski slučaj služiti kao smjernica za stvarnu politiku. Dakle, pitanje nije samo bismo li mi kao pojedinci mučili, nego treba li država imati politiku koja bi opravdavala torturu. A to je nešto sasvim drugo.

TORTURA NAKON 11. RUJNA

Povijesno gledano tortura je većinom služila za iznuđivanje priznanja u sudskom postupku. Uvođenjem novih kaznenopravnih sankcija i napretkom dokaznog prava tortura je u 18. i 19. st. izgubila svoj pravni smisao i svrhu postojanja. Ipak, tijekom 20. stoljeća tortura oživljava kao sredstvo za postizanje državnih ciljeva. Međutim, tortura u svrhu pribavljanja informacija, koja je predmet ovog rada, vrhunac je doživjela nakon terorističkih napada 11. rujna 2001.

Kao što je UN-ov posebni izvjestitelj Manfred Nowak ustvrdio, „prvi put nakon Drugog svjetskog rata neke su vlade, u kontekstu svoje protuterorističke strategije, u pitanje dovele jedan važan konsenzus međunarodne zajednice (zabranu torture)“ (Foot 2006: 132). Napadi 11. rujna, u kojima je život izgubilo oko 3000 ljudi, zasigurno su promijenili živote mnogih Amerikanaca, a drastično su promijenili i

temeljenog na diskriminaciji bilo koje vrste, kada tu bol ili patnju nanosi ili na to potiče, ili je dao suglasnost ili privolu, javni dužnosnik ili druga osoba u službenom svojstvu. Mučenje ne uključuje bol ili patnju koja proizlazi iz zakonske kazne, njezin je sastavni dio ili normalna posljedica“ (Brnetić 2009: 66).

američku vanjsku politiku. Američki odgovor na terorizam bio je munjevit i odlučan. SAD, kojeg je slijedila i međunarodna zajednica, proglasio je i pokrenuo „rat protiv terora“, i to beskompromisan globalni rat (Bilandžić 2014: 285). U manje od mjesec dana američki predsjednik Bush je u Afganistanu pokrenuo operaciju Trajna sloboda. Unutar dva mjeseca donesen je USA Patriot Act unatoč kritikama da krši građanske slobode. Taj zakon je želio „osloboditi ruke i skinuti okove“ protuterorističkim operacijama CIA-e da bi ih, navodno, učinio djelotvornijima (Coady i O’Keefe 2004: 162).

Operacija Sloboda Iraku započela je u ožujku 2003., neposredno nakon osnivanja Ministarstva domovinske sigurnosti. Od početka operacije zarobljenici su slani u zatvor u zaljevu Guantanamo na Kubi, gdje su im zbog načela eksteritorijalnosti uskraćeni sudski procesi i svaka zaštita koja bi potpadala pod Ženevske konvencije (Allhoff 2012). Prijavljeni su slučajevi korištenja različitih metoda slamanja otpora, npr. držanje zarobljenika u teškim, bolnim položajima, uskraćivanje sna uz 24-satno „bombardiranje“ svjetlom, stajanje ili klečanje dok su im navučene crne kapuljače preko glava, sprejom natopljeni povezi preko očiju, stvaranje lažnog dekora kako bi se zarobljenika uvjerilo da je u nekoj zemlji sklonoj ekstremnoj brutalnosti itd. (Ivičević 2003). Godine 2004. svijet su šokirale slike mučenja koje su provodili američki vojnici u zatvoru Abu Ghraib u Iraku. Poslije je otkriveno da su i britanski vojnici sudjelovali u mučenju iračkih zatvorenika te da su američke snage mučile zatvorenike u Afganistanu i u vojnoj bazi u zaljevu Guantanamo (Einolf 2007: 1).

Ovi događaji pokrenuli su javnu i akademsku debatu o opravdanosti torture. Inozemne kritike naglašavale su da takvo postupanje predstavlja rasizam, imperijalizam i licemjerje SAD-a, a neki su čak koristili ove incidente da potkopaju zapadnjački koncept ljudskih prava. Zaziranje od torture donedavno je bilo sastavni dio američke politike koja je zbog toga osuđivala režime u Iraku, Sjevernoj Koreji, Jordanu i Saudijskoj Arabiji. Administracija predsjednika Busha poricala je postojanje zarobljeničkih logora u kojima se provode teški oblici mučenja i kršenja ljudskih prava. Također, negirala je predaju zarobljenika stranim državama, nego se navodno radilo o „suradnji u transferu osumnjičenika koje prijateljske države traže zbog optužbi za kaznena djela“ (Ivičević 2003: 71). Istovremeno, državni službenici za sigurnost u javnosti su zagovarali uporabu nasilja prema zarobljenicima kako bi se dobile važne informacije o terorističkoj mreži. Tako je jedan službenik izjavio da „ako ponekad ne povrijedite nečija ljudska prava, vjerojatno ne radite svoj posao“ (Ivičević 2003: 72). Budući da je neovisnim međunarodnim humanitarnim organizacijama onemogućen pristup spornim zatvorima, teško je dokazati optužbe ili provjeriti vjerodostojnost vladinih izvještaja. Ako se te optužbe potvrde, to bi značilo da SAD pod parolom borbe protiv terorizma krši temeljna načela humanitarnog prava čiju zaštitu formalno jamči. Nažalost, prizori iz Abu Ghraiba samo su potvrdili sumnje da je mala razlika između liberalnih demokracija i ostalih društava u smislu primjene torture, te da ne postoji napredak u njenom iskorjenjivanju.

„SCENARIJ S TEMPIRANIM BOMBAMA“

U suvremenim debatama prevladavaju stajališta o ograničenoj pravnoj i moralnoj dopustivosti torture. Moglo bi se reći da je temeljna razlika u tome što zagovornici pravne dopustivosti zagovaraju neke oblike nadzora od strane sudske i izvršne vlasti u slučajevima u kojima je tortura neophodna za zaštitu državnih interesa, a zagovornici moralne dopustivosti protive se bilo kakvoj pravnoj regulaciji torture, pa i onda kad je moralno opravdana. Najistaknutije stajalište svakako je ono da je tortura moralno dopustiva u određenim okolnostima, a te su okolnosti uglavnom objedinjene u tzv. slučaju tempirane bombe.

Još je Jeremy Bentham, prije dvjestotinjak godina, pisao o moralnoj opravdanosti torture. U filozofskoj literaturi prvu pravu formulaciju „slučaja tempirane bombe“ nalazimo u eseju Henryja Shuea: „pretpostavimo da je fanatik, čvrsto odlučan radije umrijeti nego surađivati u osujećivanju svojih planova, negdje u srcu Pariza postavio nuklearni uređaj koji će eksplodirati. Nema vremena za evakuaciju nedužnih stanovnika i vrijednih umjetnina – jedina nada za sprečavanje ove tragedije je mučenje počinitelja, pronalaženje uređaja i njegovo deaktiviranje“ (Allhoff 2012: 88). Ovakvi primjeri su putem medija prodrli i do široke publike. Tako Michael Levin u članku objavljenom u *Newsweeku* piše: „pretpostavimo da je terorist negdje na Manhattanu sakrio atomsku bombu koja će biti detonirana u podne... Zatim pretpostavimo da je uhvaćen u 10 sati... ali radije birajući smrt nego neuspjeh, ne želi otkriti gdje se bomba nalazi. Što ćemo učiniti? Ako slijedimo redovni postupak, čekamo njegovog odvjetnika, podnesemo tužbu itd. milijuni ljudi će umrijeti. Ako je jedini način da se spase ti životi taj da se terorista podvrgne najbolnijoj mogućoj metodi, koji bi onda bili temelji da se to ne učini? Ja smatram da ne postoje“ (Allhoff 2012: 88).

Kad se raspravlja o etičnosti mučenja u ovom slučaju, a i općenito, možda je najizraženiji konflikt između utilitarističkog i deontološkog pravca. Od svih značajnijih moralnih teorija utilitarizam vjerojatno nudi jedno od najdirektnijih opravdanja interogativnog mučenja. Utilitaristi se vode argumentacijom da je ispravno postupanje ono koje maksimizira ukupnu sreću, odnosno sve dok je hedonistička računica ispravna, tortura je opravdana. Temelj utilitarističke argumentacije je jasan: tortura može spriječiti smrt mnogih civila. Status civila nije od direktne važnosti za utilitarističku perspektivu sve dok je ukupna vrijednost spašenih života dovoljno visoka da pokrije troškove torture. Primjerice, za utilitarista bi mučenje jednog terorista da se spasi tisuće drugih moglo biti opravdano pod uvjetom da tisuću spašenih terorista ne proizvede previše patnje u svijetu (Allhoff 2012).

Protivnici ove teorije smatraju da „argument tempirane bombe“ pada upravo na identičnoj vrsti argumentacije. Smatraju kako bi troškovi dopuštanja torture u praksi prevagnuli nad koristima takve prakse. Takvo rezoniranje temelje na činjenici da utilitaristi ignoriraju intenzivne pripreme i enormne socijalne posljedice torture koju sponzorira država. Valjanost utilitarističkog argumenta temelji se na analizi društvenih troškova i koristi, a empirijski dokazi nalažu da bi institucionaliziranje torture imalo odlučujuće posljedice na civilne, vojne i pravne institucije zbog čega

bi troškovi bili daleko veći od koristi (Bufacchi i Arrigo 2006). Prema Allhoffu (2012), institucije bi možda učinile torturu efikasnijom, ali nipošto nisu esencijalne za njeno provođenje.

Iz deontološke perspektive, pretpostavimo li da je moralna dužnost tretirati svaku osobu sa stanovitom brigom i poštovanjem, tortura je pogrešna jer je okrutna i degradira, te predstavlja kršenje temeljnih prava. S druge strane, deontološka tradicija zagovara apsolutnu zabranu torture zbog toga što pada na testu Kantovog kategoričkog imperativa „Djeluj tako da tretiraš ljude, kako sebe tako i druge, uvijek kao cilj, a nikad kao sredstvo“ (Allhoff 2003: 107). Terorista mučenjem očigledno koristimo samo kao sredstvo za dobivanje informacija i na taj način, izravnim napadom na njegovo dostojanstvo, iskazujemo nepoštovanje osobe kao autonomnog subjekta. Utilitaristi pak odgovaraju da čak i ako se slože u nekoj mjeri s deontološkim argumentima, oni ne pokrivaju izvanredne situacije koje zahtijevaju izvanredno ponašanje – postoje okolnosti kada je tortura jedina opcija, manje zlo u usporedbi sa smrću nedužnih ljudi (Bufacchi i Arrigo 2006).

SUKOB PRAVA

Jasno je da tortura krši određena ljudska prava pa bi se lako moglo zaključiti da je tortura moralno nedopustiva. No može se postaviti pitanje da li uključivanjem u kriminalne aktivnosti kao što je terorizam gubimo prava koja nas štite od torture. Dakle, sudjelovanjem u terorističkim aktivnostima odričemo se određenih zaštita (i pravnih i moralnih) koje bi inače imali, te nam posljedično ne preostaju prava za koja bi se moglo tvrditi da ih tortura krši (Allhoff 2003). Ako odbacimo ovu argumentaciju i tvrdimo da tortura ipak krši neka prava, onda se opravdanost torture nedvojbeno dovodi u pitanje. Međutim, uzmemo li za primjer „scenarij tempirane bombe“, jasno je da i potencijalne žrtve imaju prava i to prvenstveno pravo na život. Što se događa kad se ta prava nađu u sukobu, a iz navedenog je jasno da će nečija prava naposljetku biti povrijeđena. Radi lakše argumentacije uzmimo primjer: „Zamislite da policajac sretne na ulici razbojnika koji se sprema ubiti petero ljudi koji su svjedočili njegovom zadnjem zločinu. Svoj petorici bit će povrijeđena njihova prava ako policajac to ne spriječi pucajući u razbojnika, čime će pak povrijediti njegova prava. Iz ove situacije vidljiv je sukob prava: ili će se povrijediti pravo razbojnika ili prava petorice svjedoka“ (Allhoff 2003: 109). Kad bismo se vratili na naš slučaj, mogli bi ga postaviti ovako: pretpostavimo da zarobljenik posjeduje informacije koje bi mogle spriječiti smrt nedužnih ljudi i ne želi ih otkriti, ali mogao bi biti torturom prisiljen na to. Povredom njegovog prava da ne bude mučen osigurava se pravo na život nevinih ljudi. Naravno da je svaka povreda prava nepoželjna, ali u ovakvoj situaciji većina bi se vjerojatno ipak odlučila za mučenje jer mučenje predstavlja manju povredu. Ukratko, ovom argumentacijom dolazimo do utilitarističkog zaključka da je tortura dopustiva kada se analizom društvenih troškova i koristi utvrdi da će više života biti spašeno njenim provođenjem nego odabirom da se ne učini tako.

POGREŠNOST TORTURE

Među protivnicima torture postoji širok konsenzus da je ona i pravno i moralno pogrešna. Kao što tvrdi David Sussman, „postoji širok i pouzdan konsenzus da je tortura i barbarska i neljudska: najdublje moguće kršenje dostojanstva ljudskog bića. U filozofskoj i političkoj raspravi tortura se često navodi kao jedan od nekoliko nedvojbenih primjera postupanja koje je moralno nedopustivo bez iznimke ili ograničenja“ (Bellamy 2006: 129). Ostaje pitanje što točno čini torturu toliko pogrešnom. Vojnici, policajci, liječnici i obični ljudi ubijaju druge ljude, a ipak su neki od tih slučajeva opravdani. Zašto ne bi bilo opravdano mučiti ljude u nekim slučajevima?

Prvo, ono što je Sussman naglasio kao osobito pogrešno ujedno je i jedinstveno obilježje torture, a to je njezin glavni cilj: prisiljavanje žrtve da se uroti protiv sebe. Žrtva se osjeća bespomoćno, a s druge strane je simultano prisiljena aktivno učestvovati (Allhoff 2012). Emocionalne reakcije na prizore mučenja puno su jače nego, primjerice, na prizore ubijanja pa se možda zato tortura smatra gorom od smrti. Nemamo empatiju prema mrtvom čovjeku jer ne znamo kako je to biti mrtav. Međutim, znamo što znači osjećati bol. Dakle, ako vidimo da se drugome nanosi bol, možemo suosjećati s njim (Steinhoff 2006).

Druga vrsta argumenta protiv torture je da ona uključuje nasilje protiv ljudi koji se ne mogu obraniti i time krši princip neborbenog imuniteta. No ovdje se ističe bitna razlika između vojnika i terorista, a to je da žrtva torture ne predstavlja izravnu prijetnju mučitelju. Drugim riječima, u trenutku kad je netko uhvaćen, on prestaje biti borac i stječe neborbeni imunitet. Prvo se postavlja pitanje je li uskraćivanje informacije prijetnja jer, ako je, onda navedena argumentacija ne drži vodu. Ovdje očito nije riječ o trenutnoj agresiji terorista, ali otklanja li to njegovu odgovornost? Alan Dershowitz navodi slikovit Montagueov primjer: „liječnik želi smrt kardiovaskularnom bolesniku i stoga proguta *pacemaker* koji mu je potreban. Jedina šansa da se brzo dođe do *pacemakera* i spasi život pacijentu je da se hitno operira liječnik, što bi bilo fatalno za njega. Stoga je ovdje riječ o situaciji u kojoj će umrijeti ili nevin pacijent ili zao liječnik“ (Steinhoff 2006: 341). Ako već netko treba umrijeti, trebalo bi se odlučiti za osobu koja je svojim ponašanjem dovela do te situacije.

Druga popularna analogija je ona sa samoobranom – pojedinac ima pravo obraniti se od protupravnog napada, pa čak i ubiti napadača ako je ubijanje nužno i proporcionalno. Onda bi, logično, i političke zajednice, koje su skup pojedinaca, trebale uživati pravo na kolektivnu samoobranu. Osim toga, jedna od temeljnih ideja tradicije pravednog rata je da je ubijanje opravdano u ime općeg dobra sve dok je izvedeno s dobrim namjerama.

Treći tip moralne argumentacije je deontološki i o njemu je već bilo govora. Tortura je pogrešna jer krši temeljne principe ljudskosti. Poštovanje pojedinca je nepovredivo i nema cijenu. Stvari mogu biti predmet razmjene prema ekvivalentima, ne i ljudi (Wisniewski i Emerick 2009). „Igra brojeva“, kako se naziva utilitaristička argumentacija, zanemaruje ljudsko dostojanstvo i autonomiju subjekata podložnih analizi. Odgovor zagovornika utilitarističkog pristupa svodi se na to da nijedna osoba nema

više dostojanstva od druge. Štoviše, iz toga možda proizlazi da bi suzdržavanje od mučenja u „slučaju tempirane bombe“ značilo uzdizanje dostojanstva osumnjičenog iznad milijuna drugih koji će u suprotnom bit ubijeni. To je protivno egalitarizmu i zato nekompatibilno s istinskim poštovanjem dostojanstva svih živih bića.

Četvrti argument je argument utilitarizma pravila i on naglašava ulogu reciprociteta i važnosti moralne dosljednosti. Poziva se na to da je tortura tijekom povijesti češće korištena iz krivih nego iz pravih razloga, a najčešće se koristila kako bi ušutkala vladine oponente. Zabrana torture je zato nužna za očuvanje demokracije i liberalne vladavine. Princip reciprociteta znači da svi imamo korist od pravila koje zabranjuje mučiti druge jer postoji opasnost da bi oni mogli mučiti nas u budućnosti. Ako neprijatelj može biti mučen da bi pružio informacije, onda bi i naši vojnici, ako se nađu u zatočeništvu, mogli biti mučeni da bi se spasili životi neprijatelja (Bellamy 2006). Mnogi smatraju da se taj princip ne može primijeniti u borbi s fanaticima i da naše suzdržavanje neće osigurati humani tretman našim vojnicima. Nadalje, ako međunarodni teroristi ne priznaju osnovnu distinkciju pravednog rata, a to je razlikovanje između boraca i civila, onda ni države pri vođenju protuterorističkih operacija ne trebaju primjenjivati nikakve kriterije teorije pravednog rata, pa ni bilo koje druge (Coady i O'Keefe 2004).

APSOLUTNA ZABRANA TORTURE

Bellamy (2006) smatra da postoje barem tri razloga za apsolutnu zabranu torture. Prvo, on tvrdi da tortura ne djeluje i poziva se na određene slučajeve kada nije uspjela. Među ostalim, poziva se na upitnu efikasnost torture u Alžiru s obzirom na to da je, unatoč njenoj primjeni, Francuska naposljetku izgubila rat. Iako je tortura kratkoročno donijela taktičku prednost, imala je više negativnih posljedica: potkopala je legitimnost francuske misije, ojačala je nacionalističke težnje i isprovocirala korištenje brutalnijih ratnih tehnika koje su dovele do konačnog francuskog poraza. Suprotno njemu, Dershowitz tvrdi sljedeće: „tragična realnost je da tortura nekad djeluje, iako bi mnogi ljudi željeli da nije tako“ (Dershowitz prema: Bellamy 2006: 136). Da bi to potvrdio, podsjeća na osujećenu zavjeru iz 1995. Prema planu, trebalo je simultano srušiti jedanaest komercijalnih zrakoplova nad Pacifikom i Cessnom punom eksploziva udariti u sjedište CIA-e. Prema Dershowitzu, filipinska policija uhitila je i mučila osumnjičenog preko 67 dana dok nije odao informacije potrebne za razotkrivanje zavjere. I upravo zbog toga što tortura djeluje, još uvijek je koriste države diljem svijeta. Za razliku od Benthama, Dershowitz je svjestan cijene koja se plaća za kršenje ljudskih prava, ali ipak vjeruje kako politički vođe imaju odgovornost „uprljati ruke“ i platiti cijenu kršenja pravila s ciljem spašavanja nedužnih života.

Drugo, tortura krši *ius in bello*, princip neborbenog imuniteta – pravo koje nikada ne može biti suspendirano, pa ni u vrijeme izvanrednog stanja. I ovdje Dershowitz ima odgovor. Prema tradiciji pravednog rata, dopušteno je korištenje nasilja i kršenje ljudskih prava protiv neprijatelja. Stoga bi se samo gorljivi pacifist mogao žaliti na kršenje neprijateljevih ljudskih prava. Mučenje neprijatelja s ciljem prikupljanja

informacija koje će spasiti ljudske živote ne razlikuje se od ubijanja neprijatelja u ratu da bi se postigao isti cilj. Prema teoriji pravednog rata, borci gube pravo biti nenapadnuti u trenutku kad steknu pravo koristiti silu protiv neprijateljskih boraca (Dershowitz prema: Bellamy 2006: 136).

Treće, tortura se ne može braniti na moralno dosljedan način jer bi zahtijevanje prava na mučenje da se steknu vojne informacije moglo postati presedan koji bi se poslije zloupotrebjavao. Bellamy (2006) odbacuje i argumente kako bi ograničeno pravo torture terorista trebalo biti shvaćeno kao iznimka od generalne zabrane. Prvo, hipotetski „slučaj tempirane bombe“ temelji se na nizu malo vjerojatnih pretpostavki koje stvaraju predrasude o moralnom ishodu. Drugo, temeljem francuskog iskustva u Alžiru zaključuje kako iznimka jednom kad se prihvati postaje pravilo te bi vojna nužnost lako postala paravan za korištenje torture za stjecanje oportunističkih informacija. U tom slučaju tortura je bila opravdana kao rijetka mjera da se spriječe napadi na civile, međutim, „proširila se poput raka dok nije postala normalna praksa“ (Bellamy 2006: 142). Prema Shueu, glavni problem je sljedeći – „tortura je prečica, a svi vole prečice“ (Shue prema: Bellamy 2006: 142). Također, ne postoji jasna granica što su vitalne informacije. Može li se mučiti da bi se saznalo gdje je tajno skladište? Ili planovi? Ili kako su pobunjenici organizirani? Naposljetku, postoji opasnost da će se osumnjičenog terorista mučiti samo zato što je osumnjičen.

MUČITI ILI NE MUČITI?

Allhoff (2012) smatra kako je najispravniji pristup u donošenju odluke o primjeni torture jednostavna analiza troškova i koristi. U ratu zapovjednici takve odluke moraju donositi svakodnevno. Naravno da postoji velik pritisak na njih da donesu ispravnu odluku i svi koji odlučuju o torturi, na svim razinama, također će biti pod sličnim pritiskom i snositi golemu odgovornost. No to nije razlog da se ne primjeni tortura onda kada je opravdana. Činjenica je da savršeno znanje ne postoji. Kad bi se zahtijevalo savršeno znanje za postupanje bilo koje vrste to bi uzrokovalo kroničnu paralizu djelovanja. Naši standardi dokazivanja svakako bi trebali biti visoki u svim kriminalnim slučajevima, ali ne možemo zahtijevati apsolutnu sigurnost jer je nikada nećemo dobiti (Wisniewski i Emerick 2009).

Bufacchi i Arrigo (2006) kritizirali su četiri premise „slučaja tempiranja bombe“ i time ujedno osporili opravdanost torture u tom slučaju. Prvo, podsjećaju da podaci nikada nisu nepogrešivi, stoga je problematična pretpostavka da terorist kojeg držimo „gotovo sigurno“ ima informacije. Nema nikakve garancije da je ispitivani osumnjičenik terorist, a čak i ako je član terorističke organizacije to ne znači da ima informaciju koju tražimo. Što znači „gotovo sigurno“? Možemo li ikada biti u potpunosti sigurni? Ako je potpuna uvjerenost u identitet počinitelja nužna pretpostavka mučenja, onda nije jasno zašto se takav stupanj ne zahtijeva, primjerice, za slučajeve samoobrane ili kažnjavanja. Nikada ne možemo biti apsolutno sigurni da ne griješimo. Uwe Steinhoff to argumentira sljedećim primjerom: „čovjek izvlači pištolj i cilja predsjednika države. Zaštitari ne mogu (pouzdan) znati hoće li on

pucati, štoviše, čak ni je li riječ o pravom pištolju. Možda je 'napadač' mentalno zaostala osoba s pištoljem na vodu. Znači li to da predsjednikovi zaštitari ne bi smjeli upucati tu osobu, koja se, koliko je njima poznato, sprema napasti osobu koju su oni dužni štiti? Zapravo, ako je jedini način da ga se spriječi da povuče okidač taj da ga se upuca (pa i potencijalno ubije), trebali bi to učiniti" (Steinhoff 2006: 343). Steinhoff navodi još jedan primjer: „Pretpostavimo da nedužnu ženu proganja grupa ljudi. Možda im se ne sviđa njezina boja kože, vjeroispovijest ili što god. Ista grupa je već ubila druge ljude iz istog razloga. Ona na sreću ima ručnu granatu i sakrila se iza grmlja. U jednom trenutku netko ju spasi i naoružani članovi grupe upere oružje u nju. Neki su nenaoružani, ali viču: 'Ubijte ju!' Neki čak ni ne viču, ali se podrugljivo osmjehuju. Jedini način da se spasi je da baci granatu na gomilu. Ako pretpostavimo da će ih granata sve ubiti, pa i one nenaoružane, je li to opravdano?" (Steinhoff 2006: 344) Steinhoff smatra da je. Biti članom neke grupe koja kolektivno vrši agresiju ili namjerno prijeti nedužnim ljudima čini neku osobu podložnom ozbiljnim protumjerama. Posljedično, član neke terorističke skupine može biti podložan torturi u „slučaju tempirane bombe“, pa čak i ako se kasnije ispostavi da uistinu nije znao gdje se bomba nalazi.

Također, optimistično je vjerovati da će terorist surađivati i otkriti podatke. Ovdje se Bufacchi i Arrigo (2006) pozivaju na memoare glavnog obavještajnog časnika u ratu u Alžiru, koji je svjedočio kako teroristi umiru u mukama ne odajući tajne ili se razdraže toliko da počine samoubojstvo. Drugi dobar primjer je ispitivanje i mučenje 23 tisuće Palestinaca od 1987. do 1994. koje nije urodilo plodom jer je terorizam cvjetao unatoč mučenju velike većine njih. Problem je i period koji je stavljen na raspolaganje jer se pokazalo da tortura nije brza prisila, degradacija i slamanje otpora subjekta može trajati mjesecima. Teroristi se čak i obučavaju da pružaju otpor do 24 sata kako bi organizacija stigla promijeniti planove prije nego što budu otkriveni (Bufacchi i Arrigo 2006).

Čak i ako pretpostavimo da se mogu izvući neke informacije, nema jamstva da su informacije dane pod pritiskom točne. Dakle, pretpostavka da će terorist „gotovo sigurno“ otkriti točnu informaciju je upitna. Tortura diže razinu psihološke nepredvidivosti subjekta koja znatno utječe na točnost iskaza. Empirijski dokazi ukazuju na to da je više puta bila dana kriva informacija kao rezultat lažnog priznanja. Teroristi su spremni reći bilo što samo da tortura prestane (Bufacchi i Arrigo 2006).

OPRAVDANOST TORTURE *EX ANTE* I *EX POST*

Ako zaključimo da tortura ipak može biti opravdana u iznimnim slučajevima, ostaje pitanje kako to urediti. Postoje tri temeljna pristupa za autorizaciju torture. Prvi je ne odobriti ju uopće, što znači da tortura predstavlja neku vrstu kažnjivog građanskog neposluha. Drugi pristup je odobriti torturu *ex ante*, primjerice kroz naloge za torturu. Zagovara se zabrana torture, osim u slučaju kad sudac odobri njeno korištenje. I treće, tortura se može ispitivati *ex post*, čime ostaje ilegalna ali se može (pravno) opravdati ili ispričati kroz institute samoobrane ili krajnje nužde (Allhoff 2012).

Kao Rosa Parks ili Harriet Tubman, koje su prekršile zakon u ime pravde, tako bi se i vojno osoblje moglo pravdati građanskim neposluhom u slučajevima kad je tortura moralno nužna (Wisnewski i Emerick 2009). Centralna ideja ovog gledišta je da su slučajevi opravdane torture ekstremno rijetki i da bi bilo koja vrsta sudskog aparata koja bi odobravala torturu – *ex ante* ili *ex post* – potaknula porast slučajeva neopravdane torture.

Temeljna svrha naloga je da sudsko tijelo odobri torturu prije nego što se ona dogodi. Osoba koja ima nalog za torturu, dakle, nije podložna kaznenom progonu sve dok je tortura u granicama onog što je odobreno. Glavni zagovornik je Alan Dershowitz, no sama ideja javila se u Engleskoj u 16. st., dok se tortura još provodila u svrhu dobivanja iskaza. Ukratko, Dershowitz tvrdi sljedeće: „Nema sumnje da bi tijela za provedbu zakona pribjela mučenju kada bi se pojavio stvarni slučaj tempirane bombe. Prava rasprava je treba li se takva tortura odvijati izvan ili unutar našeg pravnog sistema. Odgovor se čini jasan: ako ćemo provoditi torturu, ona bi trebala biti odobrena zakonom. Suci bi trebali izdati nalog za torturu u svakom pojedinom slučaju. Tako ne bi zatvarali oči pred prešutnim pristankom na torturu dok ju javno osuđujemo. Demokracija zahtijeva odgovornost i transparentnost, naročito kad se poduzimaju izvanredne mjere. Što je najvažnije, zahtijeva suglasnost s vladavinom zakona. A takva suglasnost je nemoguća kad se izvanredne tehnike kao što je tortura primjenjuju izvan zakona” (Dershowitz prema: Bufacchi i Arrigo 2006: 365). Dakle, nalog bi izdao visoko rangirani sudac i to samo u slučajevima neposredne opasnosti po život i stradavanje većeg broja ljudi. Time bi se ostvario i konačni cilj, stavljanje pod sudski nadzor i ograničavanje postojeće nezakonite prikrivene prakse mučenja samo na slučajeve znatne neposredne opasnosti stradavanja većeg broja nedužnih građana. Nalog za torturu odnosio bi se na primjenu nesmrtonosnih sredstava mučenja, a nakon što bi ispitanik pružio informacije dao bi mu se imunitet od kaznenog progona koji bi ovisio o značaju informacija iznuđenih torturom.

Doktrina samoobrane pojednostavljeno glasi: ako je netko napadnut i ubije napadača prije nego što ga napadač usmrti, ubijanje je opravdano. Ovdje su bitne dvije značajke: osoba koja je ubijena u samoobrani je ona koja je prijetila protupravnim ubijanjem, a osoba koja je počinila ubojstvo bila je napadnuta. U našem slučaju mučitelj nije ugrožen pa se ne može pozvati na samoobranu. Drugo, pritvorenik nije prijetnja u pravom smislu riječi. Prijetnja je bomba koja može negdje eksplodirati.

Kod krajnje nužde, pojednostavljeno, radi se o odabiru manjeg zla, ali ostaje pitanje je li tortura manje zlo. Allhoff (2012) prednost u odnosu na nalog vidi u tome što je rizik na mučitelju da odvagne između manjeg zla i potencijalne osude. Svatko tko provede mučenje bit će osuđen ako ne dokaže da je od dva zla izabrao manje. Ako se argument manjeg zla ne može utvrditi, mučitelj je kazneno odgovoran i snosit će odgovarajuće posljedice. O krajnjoj nuždi govori knjiga Michaela Walzera *Just and Unjust wars*. Riječ je o situaciji u kojoj je samo postojanje države ugroženo i nije joj preostalo ništa drugo nego upotrijebiti neku moralno problematičnu taktiku kako bi savladala prijetnju (Coady i O’Keefe 2004: 163). Takvom se argumentacijom poveo Vrhovni sud Izraela kad je odobrio Landauova pravila za postupanje tajne

policije po kojima je dopuštena blaža fizička prisila tijekom ispitivanja. Landauova komisija formirana je kao odgovor na zabrinutost javnosti zbog načina na koji izraelske obavještajne snage postupaju sa zatvorenicima. Odluka Komisije temeljila se na dvije pretpostavke. Prvo, prihvatila je argument da se Izrael suočava s izvanrednim stanjem uzrokovanim palestinskim terorizmom. Iz toga je zaključila da je prikupljanje informacija bilo od vitalne važnosti za obranu Izraela. Drugo, prihvaćeni su navodi da je korištenje agresivnih mjera bilo učinkovito sredstvo za dobivanje informacija. Sistem koji je Komisija razvila temeljio se na doktrini manjeg zla, modificiranom utilitarizmu koji smatra da u slučaju nužde politički vođe mogu postupati nemoralno s ciljem zaštite većeg dobra. Prijedlog Komisije sastojao se od dva elementa: opravdanje na principu manjeg zla u određenim slučajevima i ograničenje na neke tipove torture. Na pitanje kad se tortura može primijeniti, Komisija kao odgovor navodi primjer „slučaja tempirane bombe“: „odlučujući faktor nije vrijeme, nego usporedba između težine dva zla – zlo koje se suprotstavlja pravu (zabrani torture) nasuprot zla koje će se pojaviti prije ili kasnije... da budemo iskreni, alternativa je sadržana u pitanju jesmo li spremni prihvatiti prekršaj – u smislu napada, koji uključuje udaranje osumnjičenika, ili prijetnje – kako bismo osumnjičenika potaknuli da govori i oda gdje se nalazi tajno skladište eksploziva namijenjenog izvođenju masovnog terora nad civilima, kojim bismo spriječili da se dogodi veće zlo. Odgovor je očigledan“ (Landau Report prema: Bellamy 2006: 134). Međutim, zaključci Komisije ne definiraju gdje prestaje umjeren fizički pritisak, a počinje mučenje. Tek 1999. izraelski Vrhovni sud proglasio je uporabu umjerenog fizičkog pritiska protuustavnom jer se time krši ustavno pravo osobe na dostojanstvo. UN-ov Odbor protiv mučenja pak navodi: „Odbor ostaje neuvjeren te još jedanput izražava svoju zabrinutost zbog toga što zabrana mučenja, kako je ono definirano u Konvenciji, još nije postala dio domaćeg zakonodavstva“ (Brnetić 2009: 94).

ZAKLJUČAK

Iako su ljudska prava izvor osjećaja moralne superiornosti nad teroristima i ono što nas od njih razlikuje, njihovo poštovanje i zaštita postali su kamen smutnje u borbi protiv terorizma. Suvremeni terorizam postao je puno opasniji i smrtonosniji od onoga u prošlosti te se sve više opravdavaju intervencije u zaštićenu sferu pojedinca sa svrhom dobivanja neophodnih informacija. Naravno, što je više života ugroženo potencijalnim terorističkim napadom, to je veći moralni imperativ njegovog sprečavanja. Napad 11. rujna pokazao je nespremnost država na takav scenarij te su se teroristi našli u moralnom i pravnom vakuumu. Populistički nagon da se na napad uzvrati istom mjerom i debata o torturi koja se kasnije razvila ukazali su na sve slabosti moralnih okvira inkorporiranih u međunarodne zakone. Političari su se iznenada zatekli u sivoj zoni između politike i rata u kojoj se nalazi i terorizam. S jedne strane, ruke su im vezane normama međunarodnog prava, a s druge strane većina ljudi očekuje da učine sve što je nužno za zaštitu nedužnih. Terorizam tako dovodi u pitanje sposobnost i temeljnu dužnost država da zaštite vlast, svoje građane

i imovinu. Nažalost, ostalo je neodgovoreno može li demokratska država potisnuti terorizam, a da se ne odrekne temeljnih vrijednosti na kojima je izgrađena.

Unatoč apsolutnoj zabrani, tortura postoji, što pokazuje očit raskorak između retorike i stvarnosti. Iako mnogi sumnjaju u djelotvornost torture, izgleda da ipak daje rezultate jer inače se ne bi prakticirala, a malo je vjerojatno da će se o njezinoj uspješnosti izvještavati javnost jer bi takva vrsta publiciteta itekako koštala političare. Upravo zbog toga sve je glasnija struja koja zagovara neku vrstu regulacije torture, ali zbog raznih institucionalnih prepreka i nesagledivih posljedica male su šanse da će do toga doći.

U akademskim krugovima mučenje se najčešće opravdava sprečavanjem katastrofe većih razmjera do koje bi došlo ako se mučenjem ne bi dobile informacije od terorista. Kvaka u „slučaju tempirane bombe“ je sljedeća: ako zaključimo da bi mučili u tom jednom specifičnom slučaju, poričemo činjenicu da tortura baš nika da nije opravdana. Jednom kad postavimo stvari na način da je razmjena između spašenih života i primijenjenih metoda poštena, mičemo fokus s opravdanosti na ozbiljnost posljedica i time indirektno priznajemo torturu. Kao što smo vidjeli iz primjera, torturu nije teško opravdati u teoriji, no prave teškoće javljaju se u praksi. Možda najveća specifičnost terorističkih napada je da se uglavnom radi o vjerskim fanaticima. To nisu ljudi koji poštuju pravni poredak, niti im je stalo do poštovanja ljudskih prava ili teorije pravednog rata. Oni imaju svoj cilj i ne biraju sredstva. Kao što nemarni roditelj gubi pravo skrbništva, pijani vozač dozvolu, a ubojica pravo na slobodu, možda bi i terorist trebao izgubiti pravo ne biti mučen. Ono što uporno zaboravljamo diskutirajući o ovoj temi je da u fokusu ne bi trebala biti žrtva mučenja, nego svi oni životi ugroženi terorističkim napadom. Da nema tih napada, ne bi bilo ni potrebe za mučenjem. Možda bi debata ipak tekla drugačije kad bi se tortura sagledala iz tog kuta.

Nažalost, s obzirom na nedavne napade u Europi, čini se da su scenariji slični „slučaju tempirane bombe“ odavno postali dio svakodnevnice. Zato je možda najbolje ostaviti otvorenu mogućnost da tortura bude opravdana, ali ostati skeptičan prema njezinoj primjeni. Samo će o okolnostima slučaja ovisiti hoće li i kada tortura predstavljati manje zlo.

LITERATURA

- Allhoff, F. 2003. Terrorism and Torture. *International Journal of Applied Philosophy*, 17(1): 105–118.
- Allhoff, F. 2012. *Terrorism, Ticking Time-Bombs, and Torture: A philosophical analysis*. University of Chicago Press.
- Bellamy, A. J. 2006. No pain, no gain? Torture and ethics in the war on terror. *International Affairs*, 82(1): 121–148.

- Bilandžić, M. 2014. *Sjeme zla: uvod u studije terorizma*. Zagreb: Despot Infinitus.
- Brnetić, D. 2009. *Kaznenopravna zaštita od torture*. Zagreb: AGM.
- Bufacchi, V. i Arrigo, J. 2006. Torture, Terrorism and the State: a Refutation of the Ticking-Bomb Argument. *Journal of Applied Philosophy*, 23(3): 355–373.
- Coady, T. i O'Keefe, M., ur. 2004. *Terorizam i pravednost: moralni argumenti u opasnom svijetu*. Zagreb: KruZak.
- Einolf, C. J. 2007. The fall and rise of torture: a comparative and historical analysis. *Sociological Theory*, 25(2): 101–121.
- Foot, R. 2006. Torture: The Struggle over a Peremptory Norm in a Counter-Terrorist Era. *International relations*, 20 (2): 131–151. <http://doi.org/10.1177/0047117806063844>.
- Ivičević, E. 2003. Američka borba protiv terorizma kao opravdanje za primjenu metoda iznuđivanja iskaza. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 10(1): 69–74.
- Steinhoff, U. 2006. Torture – The Case for Dirty Harry and against. *Journal of Applied Philosophy*, 23(3).
- Wisnewski, J. J. i Emerick, R. D. 2009. *The Ethics of Torture*. New York: Continuum International Publishing Group.

THE ETHICS OF TORTURE

Martina Refi Homolak

SUMMARY

As a phenomenon without a uniform definition, terrorism itself presents a threat to the most of fundamental human rights. In the first place, terrorism negates the rights of actual or potential victims, but also results in a violation of human rights of people suspected of terrorism. Despite suspicions that terrorists may possess vital information, the prohibition of torture constitutes an absolute and non-derogatory right. This means that it cannot be suspended or restricted, even during a declared state of emergency. Despite the prohibition of torture, some states widely and repeatedly apply torture against persons suspected of terrorism if they are believed to possess information that may be of use in preventing impending attacks. It is clear that the continuous fight against terrorism requires certain restrictions on fundamental human rights, but the question is how far we can go. Ultimately, does "terrorising the terrorists" and stooping to their level constitute a greater threat than the attacks themselves?

Keywords: torture, terrorism, ethics, "ticking bomb", September 11.

